

УДК: 342.7: 327 (478)

Т.М. Заворотченкокандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара**МІЖНАРОДНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ**

У статті розглянуто актуальну проблему співвідношення міжнародного й національного права. Запропоновано розуміння цінності людської особистості, її гідності в нерозривному зв'язку з необхідністю забезпечення мінімальних гарантій існування та вільного розвитку індивіду. Зроблено спробу надати визначення міжнародним стандартам у сфері прав людини. Висвітлено два аспекти в галузі прав людини – норми прав людини закріплюють права та обов'язки держав у відносинах між ними та регламентують обов'язки і права держав у їх відносинах з людьми. Здійснено класифікацію норм міжнародного права. Обґрунтовано важливість підписання державами договорів з прав людини.

Ключові слова: права людини, Декларація, юридична гарантія прав і свобод, право на судовий захист, демократія, захист прав людини.

I. Вступ

Сучасна доктрина міжнародного права виробила три основних підходи щодо вирішення проблеми співвідношення. На сьогодні у вітчизняній науці перевага віддається дуалістичному напрямку, відповідно до якого міжнародне і внутрішнє право держави являють собою дві різні правові системи, які взаємодіють між собою і мають вплив одна на одну. Але при взаємодії первинне значення мають норми міжнародного права. Виходячи з цих положень слід зазначити, що будь-яка держава не в змозі нехтувати перевагою норм міжнародного права у процесі взаємодії вже існуючих норм. Сучасне міжнародне право визнає необхідність приведення національного законодавства у відповідність до прийнятих державами міжнародних зобов'язань.

Як відмічають автори курсу міжнародного права, дотримання принципу примату норм міжнародного права у процесі взаємодії норм двох різних правових систем виступає однією з правових гарантій забезпечення миру в сучасних умовах [1, с. 221]. Міжнародне право, як правило, не прописує державам, яким чином вони повинні виконувати свої зобов'язання, який механізм імплементації. Як зазначає О.С. Гавердовський, "механізм імплементації – це сукупність засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, що створені спільними зусиллями держав" [2, с. 228–229].

Адже аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що конституційно-правові проблеми співвідношення міжнародного й національного права та необхідність удосконалення законодавства про права людини знайшли відображення у працях К.М. Ажахова, Ф.М. Бурлацького, В.А. Карта-

шкіна, О.А. Лукашевої, Т.Д. Матвєєвої, В.Ф. Погорілка, А.Х. Саїдова, Р.Ю. Шульги та ін. Організаційні і правові аспекти налагодження ефективної взаємодії в системі прав людини досліджувалися в працях українських учених, а саме: В.В. Букача, І.В. Дробуш, Л.М. Липачової, А.Ю. Олійника та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті полягає у формуванні механізмів ефективної взаємодії міжнародного й національного права. Саме для успішної реалізації міжнародних норм необхідне сприяння зі сторони національного права. Юридичні форми такого сприяння можуть бути різними. Більшість країн вважає за необхідне прийняття внутрішньодержавних законів, які допомагають виконанню приписів міжнародних зобов'язань.

III. Результати

Водночас поза увагою дослідників залишилось розуміння цінності людської особистості, її гідності в нерозривному зв'язку з необхідністю забезпечення мінімальних гарантій існування та вільного розвитку індивіду, а також сучасні погляди на права людини, які породжені філософською традицією природного права, згідно з якою люди мають права тому, що ними їх наділила природа. Значним прогресом у розвитку світового співтовариства у XX столітті виявилось розуміння цінності людської особистості, її гідності в нерозривному зв'язку з необхідністю забезпечення мінімальних гарантій існування та вільного розвитку індивіда. Практичним доказом цього стало прагнення передової світової громадськості визначити загальнолюдський мінімум прав і свобод, який був би забезпечений будь-якій людині і в іншій країні. Основним засобом затвердження цих прав і свобод стала розробка і прийняття відповідних міжнародно-правових документів, обов'язкових для виконання

державами, які добровільно визнали їх юридичну, політичну й моральну силу.

У 1945 році був прийнятий Статут ООН, який проголосив в якості однієї з цілей цієї організації здійснення міжнародного співробітництва в гуманітарній сфері, заохочення і розвиток поваги до прав людини й основним свободам всіх людей без винятків. Цей документ є основним політичним і юридичним фундаментом для наступного співробітництва суверенних держав і народів в області прав і свобод людини. Іншим важливим документом є Загальна Декларація прав людини 1948 року. Декларація визначила мінімальний об'єм прав і свобод, якими повинна володіти будь-яка людина в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах суспільного життя, давши перелік загальнолюдських прав. Автори Декларації проголосили певний загальнолюдський мінімум прав і свобод, виходячи зі свого розуміння рівня розвитку людської цивілізації в цілому. Декларація не є юридично обов'язковим документом і має характер рекомендації всім народам і державам світу. Саме на її основі й у розвиток її положень у подальшому були прийняті юридично обов'язкові міжнародні документи з прав людини. Самими значими з них є Пакт про громадянські і політичні права та Пакт про економічні, соціальні і культурні права. Обидва пакти прийняті у 1966 р. і набрали чинності, в тому числі для СРСР і Росії, в 1976 р. На сьогодні діє ще багато інших міжнародних угод з прав людини [3, с. 121].

Кожна країна світу, яка взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, в тому числі й з прав людини, повинна керуватися принципами й нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві. Як визнано в літературі, цим терміном охоплюються різноманітні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості (наприклад, Гельсінський заключний акт, документи Віденської та Копенгагенської зустрічей, міжнародні звичаї) [4, с. 31]. Можна вважати, що людство виробило "своєрідний кодекс прав людини в міжнародному праві" [5, с. 91]. Проте міжнародні стандарти у сфері прав людини – це не декларовані міжнародним співтовариством приклади, а норми, які необхідно втілювати в життя.

На думку С. Черниченка, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це міжнародно-правові, тобто такі, що впливають з норм міжнародного права, обов'язки держав [6, с. 38]. Тим часом Л. Шестаков висловлює заперечення, що права людини неможливо імпортувати, оскільки в кожному суспільстві вони мають специфіку. Міжнародні стандарти – тільки бездушні форми, а змісту й духовності вони набувають у державному відо-

кремленому суспільстві [7, с. 46]. Щодо процесу виникнення національних норм з прав людини, то це зауваження має історичні підстави. М. Орзіх вважає, що хоч основні права, свободи й обов'язки встановлюються найвищими органами державної влади у формі конституційного закону, вони не можуть бути вужчими за змістом від міжнародно-правових стандартів. Це – завдання, виконати яке повинні прагнути всі народи [8, с. 9]. Міжнародні акти не містять визнання індивіда як суб'єкта міжнародного права. У тих рідких випадках, коли постає це питання, індивід розглядається як бенефіціарій (той, хто користується) норм міжнародного права. Що стосується прав і свобод, то індивід, звичайно ж, є суб'єктом, для нього вони й існують.

Що ж до "прав людини" як галузі міжнародного права, то тут маємо справу з такою особливістю, як норми та їх застосування державами у відносинах з людьми. Тобто, тут спостерігаємо два аспекти в галузі "прав людини", а саме: 1) норми "прав людини" закріплюють права та обов'язки держав у відносинах між ними; 2) норми "прав людини" регламентують обов'язки і права держав у їх відносинах з людьми. Міжнародне співтовариство пильнує, щоб національні закони відповідали міжнародним стандартам у галузі прав людини. Автори статуту ООН вважають, що міжнародний мир і безпека не можуть бути забезпечені лише через запобігання та подолання актів агресії; для цього необхідно розвивати дружні відносини між націями та "вдаватися до міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і у сприянні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, без відмінностей за ознакою раси, статі, мови і релігії" (п. 3 ст. 1 Статуту ООН).

На нашу думку, норми міжнародного гуманітарного права умовно можна поділити на декілька груп. Перша група ґрунтується на нормах, які є обов'язковими для всіх держав у їх відносинах з людьми. До неї належать невід'ємні права та основні особи, що містяться у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Друга група відбиває норми, які слугують спільній боротьбі держав із грубими масовими порушеннями прав людини, які можуть негативно вплинути на систему міжнародних відносин. Такі норми містяться у Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р., Міжнародній конвенції про запобігання злочинам апартеїду та покарання за них 1973 р., Конвенції про запобігання злочинам геноциду та покарання за них 1948 р.,

Конвенції про незастосування строку давності до військових злочинів проти людства 1968 р., а також у деяких інших договорах. Наступна група норм об'єднує типові положення, що стосуються забезпечення ряду конкретних прав людини: Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р., Конвенція про статус біженців 1951 р. Існує група норм, метою яких є захист індивіда від зловживань з боку державних органів і посадових осіб: Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих видів поводження і покарання 1984 р., Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни й Додаткові протоколи до них 1977 р., Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти 1960 р.

Дуже важливим є те, що держави, які підписали договори з прав людини, зобов'язані забезпечувати реалізацію їх положень у межах своїх територій. Так, ст. 9 Конституції України передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Стандарти щодо основних прав і свобод, закріплені у Загальній декларації, є обов'язковими для всіх держав – членів ООН, якщо вони зробили про це заяву [9, с. 116–118].

Якщо звернутися до Основного закону нашої держави, то, наприклад, ст. 28 проголошує: "Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню". Теж саме проголошує ст. 5 Загальної Декларації прав людини. Або ст. 48 Конституції нашої держави голосить: "Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло". Це положення запозичено зі ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права. Найважливіша юридична гарантія прав і свобод, яка закріплена ст. 55 Конституції України – це право на судовий захист. Про право на судовий захист йдеться у ст. 8 Загальної декларації і в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Аналіз міжнародних актів дає змогу виділити такі основні положення принципу поваги прав людини: визнання гідності, властивої всім членам людської родини, а також їх рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості й загального миру; кожна держава зобов'язана сприяти шляхом спільних і самостійних дій загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод відповідно до Статуту ООН. Іншими словами, на кожній державі й міжнародному співтоваристві в цілому лежить відповідаль-

ність за сприяння загальній повазі прав людини; права людини повинні охоронятися владою закону, що забезпечить національний мир і правопорядок, людина не буде змушена удаватися в якості останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; держава зобов'язана шанувати й забезпечувати всім особам, що знаходяться в межах його юрисдикції, права і свободи, визнані міжнародним правом, без будь-якої різниці, як-то: відносно раси, шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, станового або іншого положення; кожна людина несе обов'язки відносно інших людей і того суспільства й держави, до яких вона належить; держава зобов'язана прийняти законодавчі й інші заходи, необхідні для забезпечення міжнародного визнання прав людини; держава зобов'язана гарантувати будь-якій особі, права якого порушені, ефективні засоби правового захисту; держава зобов'язана забезпечити право людини знати свої права.

Зі згаданих раніше актів видно, що не тільки права людини, але й не розривні з ними питання демократії в цілому, крім верховенства права, носять міжнародний характер.

17 липня 1997 р. Україна вступила в Раду Європи, тому всі положення європейської системи захисту прав людини набули чинності. Разом з тим, в Україні залишається проблематичною реалізація ряду прав, передбачених Загальною декларацією, особливо соціальних і культурних, значна частина яких нині є символічною. Це пов'язується головним чином з економічною і політичною кризою. Але ряд учених-юристів і політиків звертає увагу й на інші причини. Такими, зокрема, є: глибока криза всіх соціальних норм, які існують в українському суспільстві і є передумовою стабільності правових норм: норм моралі, звичаїв, релігійних норм, норм політичних партій і громадських організацій та ін., що зумовлено повільним становленням і утвердженням національної ідеології і національної релігії. Адже кожна особа реалізує свої права, як правило, не безпосередньо, а через об'єднання чи спільноти, які є джерелом і носієм цих норм. Це стосується, наприклад, виборчого права, права на працю тощо. Соціальні норми нашого суспільства не утворюють навіть відносної системи; повільним є становлення нової системи права України, особливо нового кримінального, адміністративного, цивільного й трудового права. Ці галузі права мають утвердити значною мірою якісно нову кримінальну, адміністративну й цивільно-правову відповідальність, значно гуманнішу, але більш реальну і справедливу, та надати юридичній відповідальності в Україні значно системнішого характеру. Адже продовжує

панувати правовий нігілізм, неповага до права Конституції, до відповідних державних інститутів, чого немає або порівняно рідко зустрічається в інших країнах. Ставлення до нових національних інститутів нині значно гірше, ніж до колишніх союзних, у т. ч. з боку органів державної влади [10, с. 7–9].

У міжнародному механізмі гарантування прав і свобод людини можна виділити засоби гуманітарної інтервенції, силові засоби захисту й засоби тиску. Засоби гуманітарної інтервенції є не правовими, нелегітимними, оскільки вони суперечать принципам сучасного міжнародного права і становлять реальну загрозу як для мирних міждержавних відносин, так і для самих прав і свобод людини. Засоби тиску (економічна блокада, ембарго, дипломатична ізоляція тощо) та силові засоби захисту прав і свобод людини застосовуються за рішеннями Ради Безпеки ООН і розглядаються як крайній захід розв'язання гуманітарних криз. Найбільш ефективним є політичні та правові засоби гарантування прав і свобод людини. Так, застосування політичних засобів сприяє плідному співробітництву держав у гуманітарній сфері, що визначає й відповідну внутрішньодержавну орієнтацію, яка справляє вплив на правові системи конкретних держав [11, с. 35–38]. Інтеграція України у європейські структури ставить питання про зближення українського національного і європейського права. Але для цього необхідно чітко уявляти, що ж становить собою європейське право, які його зміст і місце у правовій системі. Для української теорії права це поки що terra incognita. Європейське право в широкому розумінні – це сукупність правових норм, що містяться в акті практично всіх європейських міжнародних організацій. У цьому розумінні європейське право є без сумніву регіональним міжнародним правом. Європейське право у вузькому розумінні – це сукупність правових норм, які містяться в актах Європейського Союзу та європейських співтовариств (Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського співтовариства атомної енергії та ін.). Європейське право в сучасних умовах є важливим інструментом забезпечення інтеграційних процесів у Європі. Воно генетично пов'язане з міжнародним і національним правом. Специфіка взаємовідносин європейського права з міжнародним і національним правом позначилася на особливостях джерел цього права, які поділяються на дві групи: “первинне право” і “вторинне право”. Первинне право – це, насамперед, установчі договори, що відіграють роль основних законів. Вторинне право – це правові акти, які приймаються органами співтовариств у порядку реалізації і конкретизації актів первинного права. Європейське право є не

тільки галуззю права, а й наукою та навчальною дисципліною. Наука європейського права вивчає історію розвитку цього права, його структурні і внутрішні закономірності функціонування, перспективи розвитку тощо.

IV. Висновки

Проведений аналіз міжнародного й національного права дає можливість зробити висновок, що на цьому етапі поряд з позитивними результатами, досягнутими в сфері прав людини, продовжують існувати проблеми, основними з яких є: збереження безпеки політизації питань, які виникають у вищевказаній сфері, при їх обговоренні на міждержавному рівні. Добитися їх деідеологізації майже вдалося після припинення конфронтації Схід–Захід, але в деяких випадках позбавитися їх політизації не вдається. Крім того, існує й інша проблема: міжнародні механізми і процедури в сфері захисту прав людини не є досконалими. Їх кількість хаотично росте, нерідко вони дублюють одне одного, тягнуть зайві фінансові витрати й не завжди є ефективними і захищають від політизації. Дослідження особливостей та проявів проблем співвідношення міжнародного й національного права є перспективним напрямом подальших наукових пошуків у цій сфері.

Список використаної літератури

1. Курс международного права: Основные принципы международного права : в 7 т. / Г.В. Игнатенко, В.А. Карташкин, Б.М. Клименко, И.И. Лукашук и др.; отв. ред.: И.И. Лукашук. – М.: Наука, 1989. – Т. 1. – 239 с.
2. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права : монография / А.С. Гавердовский. – К.: Вища шк., 1980. – 320 с.
3. Чичерин А.Л. Новые книги в Российской Федерации. Теория государства и права : курс лекций : в 2 т. / под ред. М.Н. Марченко. – М.: Юрид. колледж МГУ, 1995. – 500 с. // Вестник Московского университета. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – № 2.
4. Международная защита прав и свобод человека : сборник документов / сост. и вступ. ст.: Г.М. Мелков. – М.: Юрид. лит., 1990. – 672 с.
5. Буткевич В.Г. Права людини в Україні / В.Г. Буткевич // Політична думка. – 1993. – № 1. – С. 91–95.
6. Черниченко С.В. Права человека и гуманитарная проблематика в современной дипломатии / С.В. Черниченко // Московский журнал международного права. – 1992. – № 3. – С. 38–42.
7. Шестаков Л.Н. Протокол № 9 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод / Л.Н. Шестаков // Вестник Мос-

- ковського університета. – 1992. – № 6. – С. 46–50.
8. Орзіх М. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні / М. Орзіх // Право України. – 1992. – № 4. – С. 9–13.
9. Муса Аль-Сулайбі. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / Аль-Сулайбі Муса // Право України. – 2000. – № 9. – С. 116–119.
10. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття / В. Погорілко // Право України. – 1999. – № 4. – С. 7–9.
11. Савчин М. Конституційний Суд України у механізмі гарантування прав і свобод людини / М. Савчин // Право України. – 1999. – № 4. – С. 35–38.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2013.

Заворотченко Т.Н. Международное и национальное право: проблемы соотношения

В статье рассмотрена актуальная проблема соотношения международного и национального права. Предложено понимание ценности человеческой личности, её достоинства в неразрывной связи с необходимостью обеспечения минимальных гарантий существования и свободного развития индивида. Сделана попытка дать понятие международным стандартам в сфере прав человека. Освещены два аспекта в сфере прав человека – нормы прав человека закрепляют права и обязанности государств в отношениях между ними и регламентируют обязанности и права государств в их отношениях с людьми. Осуществлена классификация норм международного права. Обоснована важность подписания государствами договоров по правам человека.

Ключевые слова: права человека, Декларация, юридическая гарантия прав и свобод, право на судебную защиту, демократия, защита прав человека.

Zavorotchenko T. International and national law: the problem of correlation

The article is devoted to the disclosure of a phenomenal understanding of international and national law as interaction with the reality of what is happening. We consider the actual problem of the relationship between international and national law. Invited to the understanding of the value of the human personality, its dignity, in conjunction with the need to provide minimum guarantees existence and free development of the personality. Seeks to define international standards in the sphere of human rights. Highlights two aspects of human rights, that is, the norms of human rights enshrine the rights and obligations of States as between them and regulating the duties and rights of States in their relations with people. The classification of the norms of international law. Importance of signature by the member of human rights treaties. Analyzed the norms contained in international instruments that are binding for legislative developed States, that is, the international standards. Traced the process of the formation of European law, which in modern conditions is an important tool to ensure the integration processes in Europe. Determined that European law is genetically linked with international and national law. The characteristic of international and national law and outlined the problems of their relationship. Investigated means of pressure and force protection of human rights and freedoms. It is noticed that they are applied by the decisions of the UN Security Council and are considered as a measure of last resort to address the humanitarian crisis. An attempt is made to explore the practical implementation of theoretical categories of international and national law. The necessity of studying the history of the development of European law, its structural and internal mechanisms of functioning and development prospects. The article touches upon the question of the specific relations of European law with international and national law, which affected the peculiarities of the sources of this right. Analysis of the essence of the notions “primary” and “secondary right” and reflected his understanding of the legal issues in the context of international and national law.

Key words: human rights, the Declaration, the legal guarantee of rights and freedoms, the right to judicial protection, democracy, protection of human rights.